

сандр». – Разная она бывает, любовь-то: и навагу любят,... с тушеной капустой – слаще нет (Л.Леонов). Совмещение указанных лексико-семантических вариантов глагола *любить* наблюдается редко. Таким образом, можно сказать, что глагол *любить* в русском языке

представляет собой яркий пример предиката с диффузным характером семантики. Но при всей диффузности значения в нем выделяются два основных семантических центра, обусловленных функционально-семантическими свойствами этого предиката.

Литература

- 1 Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998.-896 с.
- 2 Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). М., 1997.-576 с.
- 3 Воркачѳев, С.Г. Концепт как «зонтиковый термин» // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 24. – М., 2003. -349 с.
- 4 Карасик В.И.Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: 2002. -47 с.
- 5 Колесов В.В. Ментальная характеристика слова в лексикологических трудах В.В. Виноградова // Вестн.Моск. ун – та. М., 1995. Сер. 9.№ 3. - 153-155 с.
- 6 Кубрякова Е.С., Демьянков В. З. К проблеме ментальных репрезентаций // Вопросы когнитивной лингвистики.- М.: Институт языкознания; Тамбов: 2007. - №4.-8-16 с.
- 7 Степанов Ю.И. Имена, предикаты, предложения. М.,1981.-360 с.

References

- 1 Arutyunova, N.D. Yazyk i mir cheloveka. – М., 1998.-896 s.
- 2 Bulygina T.V., Shmelev A.D. Yazykovaya kontseptualizatsiya mira (na materiale russkoy grammatiki). М., 1997.-576 s.
- 3 Vorkachev, S.G. Kontsept kak «zontikovyj termin» // Yazyk, soznanie, kommunikatsiya. – Вып. 24. – М., 2003. -349 s.
- 4 Karasik V.I.Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs. Volgograd: 2002. -47 s.
- 5 Kolesov V.V. Mental'naya harakteristika slova v leksikologicheskikh trudah V.V. Vinogradova // Vestn.Mosk. un – ta. М., 1995. Ser. 9.№ 3. - 153-155 s.
- 6 Kubryakova E.S., Dem'yankov V. Z. K probleme mental'nyh reprezentatsiy // Voprosy kognitivnyj lingvistiki.- М.: Institut yazykoznaneya; Tambov: 2007. - №4.-8-16 s.
- 7 Stepanov Yu.I. Imena, predikaty, predlozheniya. М.,1981.-360 s.

ӘОЖ 82-1
17.82.10

А. Ахметова

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың II курс магистранты, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: ainur1717@mail.ru

Жүмекен Нәжімеденов поэзиясындағы «түстер» сыры

Мақалада Жүмекен Нәжімеденовтің «Жеті бояу» жинағында түр-түстерге байланысты өлеңдерінде өң-бояуларға байланысты атаулар бір заттың, құбылыстың түрін, түсін, сыртқы сипатын ғана білдіретіндігімен шектелмей, ауыспалы мағынада қолданылып, өмірдің жағымды-жағымсыз құбылыстары мен философиялық ұғым-түсініктерді, символдық мән-мағыналарды аңғартады.

Жүмекен жырларының басты ерекшелігі – сөздерді қазақи ұлттық танымда сөйлетіп, философиялық астарды түрлі бояулармен бере білуінде. Ақын поэзиясында түр-түстерді өте ұтымды қолданған. Өлеңдеріндегі жеті бояу («Қара түс», «Сұр түс», «Көк түс», «Қызыл түс», «Қоңыр түс», «Сары түс», «Ақ түс») – қазақ халқының болмысын, тұрмысы-танымындағы дүниелік қасиеттерін, тарихын, салт-дәстүрін, мінезін, менталитетін шаруашылығын танытумен бірге, адамның жалпы өмірге деген әртүрлі қарама-қарсылы көзқарасын, мінезін, ішкі жан-дүниесінің қайшылығын, т.б. білдіреді. Ақынның қарапайым болмысына қарап қазір әдеби жұртшылық арасында «Қоңыр өлең – Жүмекен» деген тіркес қалыптасқан.

Ж. Нәжімеденов қолданған түр-түстік бояулар оның өлеңдеріндегі өзіндік дара тілдік бірліктер болып табылады.

Түйін сөздер: Жүмекен Нәжімеденов, ақын, поэзия, жалпыхалықтық ұғым, түр-түс атаулары.

A. Akhmetova

Secrets of the "light of the realities" in poetry Zhumeken Nazhimedonova

Names of the color in the poetic collection "Zheti boyau" Zhumeken Nazhimedonova not limited to the definition of the color and type of event or what some things, but in an indirect using values, give the definition of the positive and negative aspects of life, symbolic meanings.

The main feature of poetry Zhumeken is he passing the word Kazakh national knowledge, is able to present a philosophical subtext different colors. The poet in his poetry is very well used variety of colors. Seven colors in his poetry ("The black color", "The Grey color", "The Blue color", "The Red color", "The Brown color", "The Yellow color", "The White color") means being of the Kazakh people, worldly quality byteyskom knowledge, history, tradition, nature, mentality, economy, as well as opposing views on human life in general, the character, the inner contradictions of the world, etc. Looking at the simplicity of the poet's literary community is formed such a name as "Konur olen – Zhumeken". The different colors used J. Nazhimedonov language units are individual in his poetry.

The different colors used J. Nazhimedonov language units are individual in his poetry.

Keywords: Zhumeken Nazhimedonov, poet, poetry, national confession, name of colors.

А. Ахметова

Секреты «светлых реалий» в поэзии Жумекена Нажимеденова

Наименования, связанные с цветами, в стихотворном сборнике «Жеті бояу» Жумекена Нажимеденова не ограничиваются лишь определением цвета и вида какого нибудь явления или вещи, но и используя в косвенном значении, дают определение положительных и отрицательных явлений жизни, символических значений.

Главная особенность поэзии Жумекена заключается в том, что он, передавая слова казахского национального познания, умеет преподнести философский подтекст разными красками. Поэт в своей поэзии очень удачно применил разновидность цветов. Семь цветов в его поэзии («Черный цвет», «Серый цвет», «Синий цвет», «Красный цвет», «Коричневый цвет», «Желтый цвет», «Белый цвет») означают бытие казахского народа, мирские качества в бытовом познании, историю, традиции, характер, менталитет, хозяйство, а также противоположные взгляды человека на жизнь в общем, характер, противоречивость внутреннего мира и др. Глядя на простоту поэта сейчас, среди литературной общественности сформировалось такое название, как «Қоңыр өлең - Жүмекен».

Различные цвета, использованные Ж. Нажимеденовым, являются индивидуальными языковыми единицами в его поэзии.

Ключевые слова: Жумекен Нажимеденов, поэт, поэзия, общенародное признание, наименования цветов.

Қазақ поэзиясында өзінің ұлттық стиль машығымен дараланып көрінетін ақындардың бірі – Жүмекен Нәжімеденов. Оның 1979 жылы жарық көрген «Жеті бояу» жинағына әртүрлі түстер атауымен аталатын өлеңдері («Қара түс», «Сұр түс», «Көк түс», «Қызыл түс», «Қоңыр түс», «Сары түс», «Ақ түс») енген. Жүмекен поэзиясының стилі, көркемдігі қандай деген мәселені қозғар болсақ, әрине, оның ақындық толғаныс, тебіреністерін білдіруде қолданған бояуларын айтар едік.

Кез келген халықтың ұлттық әдебиеті мен мәдениеті, халықтық наным-сенімдері, халықтың ұлттық болмысы өз тілінде көрініс табатын халық ұғымындағы түр-түстік ұғымдар, символдар баға жетпес тілдік қазына болып табылады.

«Табиғаттағы түр-түстердің барлығы әрқашанда бір заттың, құбылыстың түрін, түсін, өң-реңкін, сыртқы сипатын ғана анықтаумен шектелмейді. Сонымен қатар, түр-түс атаулары мүлдем түр-түске қатысы жоқ, не одан бүгінде тым алыстап кеткен ұғым-түсініктерді, мән-мағыналарды, жөн-жосықтарды білдіретін де қасиеттерге ие» [2, 11].

Ақын түр-түстің әр түрін терең философиялық ой-сезіммен қолданғанын көреміз.

Жер бетіндегі әрбір халықтың шығу тегімен, ұлттық танымымен, салт-дәстүрімен астасып жататын түстер құпиясы ақынды тереңге жетелеп әкетеді. Қазақ халқының жанына жақын түстердің бірі – қоңыр түс. Енді осы түс ақының түсінігінде қандай орын алды «Қоңыр түс» өлеңінде тоқталайық.

*Қоңыр шешем қоңыр кешті жамылып,
көзін сулап қалып еді қамығып.
Қоңыр жолға түсіп едім мен өстіп –
қоңырқай ой маза берер емес түк.
Қоңырайып жатыр алда жол әлі -
кеудем кейде қоңыр күйге толады.
Қоңыр әнмен қазақ бесік тербетіп,
өргізіпті-ау қоңыр-қоңыр баланы.*

Осы өлеңнің ішінде «қоңыр» сөзі өң, түс мағынасында қолданылып тұр ма деген сауал туындайды. Ақын мұнда «қоңыр» сөзін түс ретінде қолданбаған. «Қоңыр» қазақ халқында үлкен философиялық мәнге ие ұғымдардың бірі. Өлеңде «қоңыр» сөзі бірнеше рет қайталанып келіп, өлеңнің көркемдік ажарын, өңін кіргізіп, стильдік реңк үстеп, қазақ елінің мінезіне тән қарапайымдылығы мен момындығын, мамыражай тыныш өмірін бейнелеп тұр.

*Қоңыр күпі, қоңыр дала, қоңыр үн...
қоңыр күймен өтіп жатыр өмірім.*

*Қоңыр күзде қоңыр шаруа күйбеңмен,
қонсы қонған қоңыр қызға үйленгем.
Қоңыр-қоңыр күй тыңдап ем жасымда –
Шешем қалды қоңыр төбе басында.
Қоянжонға қоңыр ымырт түскенде
Қоңырайып отырамын үстелге...*

Өлеңнің өн бойын құрап тұрған «қоңыр шеше», «қоңыр кеш», «қоңыр жол», «қоңырқай ой», «қоңыр күй», «қоңыр ән», «қоңыр бала», «қоңыр күпі», «қоңыр дала», «қоңыр үн», «қоңыр күз», «қоңыр шаруа», «қоңыр қыз», «қоңыр төбе», «қоңыр ымырт» сияқты тіркестер көшпенді қазақтың сахара даласын, философиялық, психологиялық ой-танымын, өнерін, тіршілігін, шаруашылығын, мінез-құлқын, сыпайылығын, қарапайымдылығын, бәрін-бәрін көз алдымызға сурет күйінде алып келеді. Өлеңдегі «қоңыр» сөзі ақынның идеясын толықтай айқындап отыр. Жүмекеннің бұл сөзді қолдануының мағынасы терең. Осы ойымызды жазушы Ә.Кекілбаев «Қайран Жүмекен, осы бір кіп-кішкентай өлең жолына күллі қазақтың баяғы ата-баба заманынан бергі бар-бар тірлігін, тірлік кешіп жатқан өмір ортасы, мінез-құлқы, ұлттық сипатын сол қалпында бұлжытпастан мөлдіретіп, ...мүсіндеп шығарған да қойған» деп түйіндейді.

*Қара көмір жанатыны - әдемі,
қара судың ағатыны - әдемі.
Қара көздің жақсы-ау күлімдегені,
одан гөрі дала түні - әдемі.
Құт кірерде қара жерге қақ тұрған,
қара қазан қамы бала бақтырған.
Қара қазақ қауіпті дерт, ауруын
қара қойдың өкпесімен қақтырған.
Қара көздің жасын түнге кептірген
талай қара кезеңдерден өттім мен.
Бірақ бабам «қара мал» ғып ырысын,
Қасиетін – «қара шаңырақ» деп білген.*

«Қара түс» өлеңінде қара сөзінің тура сындық мағынасымен қатар, қайғы-қасірет, қаралы сәт, көңілсіздік, сонымен бірге «қара қазан», «қара қазақ», т.б. қазаққа қасиетті, берекелі мағыналарын беретін тіркестерді ауыспалы мағынасында қолданғанын көреміз.

*Қара, қара!
Көп қой қара сөз менде
көнбейтұғын етістіктен өзге емге.
Қара бояу, лағынат айтам мен саған,
қара көңіл бір досымнан безгенде.
Қара, қара!
Көп ұғымға жат әлі, -
маған жұрттың түсінігі батады.
Қам көңіл жан қарғанғанда, қақырап
«қара түрге тапсырдым» деп жатады.*

қараға да ақ пейілмен қарау жөн,
қара лента қоршағанша бейнеңді...

«Қара» сөзінің негізгі мағынасы ақтың қарама-қарсы түрі. Бұл өлеңде «қара» басқа метафораланған сөздерді тіркестіріп қайғы-мұнның белгісі ретінде («қара көңіл», «қара киіп жыламасын аналар»), киеліліктің, қасиеттіліктің белгісі ретінде («қара қазан», «қара мал», «қара шаңырақ»), табиғилық, негізділік, әдеміліктің негізі ретінде («қара көмір», «қара су», «қара көз»), жамандылықтың белгісі ретінде («қара түнге тапсырдым») қолданылған.

«Сұр түс» өлеңін оқи отырып, ақынның түсінік-танымында «сұр» жағымсыз түстердің қатарына жатады.

Темір қақпа, темір төсек – сұр бәрі
ертеңді-кеш сұстанып кеп тұрғаны!
Сұп-сұр ұшқын төгіп қалды сұр жанар,
сұр жұдырық түйіледі ұрғалы.

Беймаза, көңілсіз сұрғылт тартқан мекеннің,
дүниенің кейпін елестетеді. Ақынды жегідей жеген сұрқай өмірдің түсі кеткен тыныс-тіршілігінен көрініс береді.

«Көк түс» өлеңі:
Көктемгі жер бояуы да көк қой деп,
көлендетіп киіп едің көк көйлек.
Көл-дүниеден көкті ғана білуші ең,
Кетер болсаң – көк зәріңді төкпей кет.
Көктем еді-ау, көктем еді, дүбірлі
көк бұлақтар көгал кезіп жүгірді.
Көк кіреуке көзді айналған күндері
көгіс тілің көк төбетпен бір үрді.
Көктемде көкек құсап көк, көк деп
көк уыңды сөйлеп болдың, төкпектеп.
Күте-күте, қуа-қуа көк түсті
кеттің білем, ақырында, көк бет боп.
Көктем өтті, жаз да кетті, күз жетті,
енді әр мезгіл өз бояуын іздетті.
Ал сен болсаң – баяғы сол көк, көк, көк –
көк тіліңнен көк сөздерді төк, төк, төк!

«Көк» сөзі қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде а) заттың көгілдір аспан тәрізді түсі; ә) көгеріп шыққан өсімдік, өскен шөп деп көрсетілген. Бұл өлеңде ақын көктем мезгілінде Табиғат-Ананың көк түске енуі, бетінде бұлақ суы сарқырап ағып жатқан көк шалғынды бейнелей келе, осы «көк» сөзін ауыспалы мағынасында қолдана отырып, қазақ халқындағы «көкбет» деп долы, ашулы, ұрысқақ, арсыз, бетпақ, аузынан «ақ ит кіріп, көк ит шығатын» нешебір былапыт сөздер мен қарғыстарды айтатын «көкбеттерді» (көкбеттікке салынатын әсіресе, әйелдер қауымы болып келеді) сынайды. Ашу-

ызадан беті көгеріп, зәрі бетіне шыққан адамды «көкбет» деп атайды. «Көкбет» сөзі «көк» және «бет» сөзінің бірігуінен жасалған.

Қазақ тілінде қызыл сөзіне қатыстық символдық мағыналар көп. Жүмекен жырында да қызыл түсінің қолданылу аясының кеңдігін байқаймыз.

Жырың қызыл ғой десе,
Жауап әзір, таза арым:
қызыл тілім сөйлесе,
қызыл қанмен жазамын.
Қызыл тілім тіпті ұзын,
ұқсас қызыл тасқынға
ант еткемін қып-қызыл
қызыл жалау астында.

«Қызыл түс – өткірлік белгісі. Сөйлеуде, поэзияда сөздің шебер қолданысында қызыл түс тура мағынасында емес, ауыспалы мағынада қолданылуы жиі кездеседі». Ақынның жоғарыдағы «Қызыл түс» өлеңіндегі қызыл сөзі «қызыл жыр», «қызыл тіл» тіркестері «сөзге жүйрік», шешен» мағынасында алынып отыр:

«Сары түс» өлеңі:
Ағаш басы сарғайыпты – бар ма айып
мезгіл жетті.
Ойды ескіртпін алмайық.
Жата-жата архивында ақылдың
көп өлеңім қалған сынды сарғайып.
Сары жел есті – сары бұта дір етті,
сары күзін сары қырман күретті...
.....
Сезген адам Нанның нағыз бояуын
сап-сары ғып көрсе керек даланы!
Сары жұртқа сара күйді шерте кеп,
қарызымнан құтылмақ ем тер төлеп.
Жасамақ боп алтын-жырды құм-сөзден
сары қаламды қуып келем желкелеп.

Өлеңде «сары» сөзінің негізгі түстік мағынасымен қатар, түрлі-түрлі ауыс мағыналары да бар. «Сары» сөзі тілімізде жиі қолданыста болатын, көп жағдайда түсті білдіретін лексема. «Сары» сөзі сын есім мағынасында қолданылып, «сары күздегі» сары қыrmанды, ағаш жапырақтарының сарғайған түсін білдірумен қатар, «жұрт» сөзімен тіркесіп ауыспалы мағынасында қолданылып тұр. Ақын «сары жұртына» арналған «алтын-жырларын» (саф, таза жыр) тартуды өзіне міндет етеді.

Қас суретші бақытсызды салса егер
сап-сары ғып қойса керек жүректі.
Жапырақтың сары тілі, ал, әне
сары көл бетін жалап-жалап алады.

«Сары» сөзінің ендігі бір мағынасы – уайым, қайғы, мұң-шерге, ұзаққа созылған әрекет, про-